

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“

ПОЛЕМИКА – ПОЕТИКА – ПОЛИТИКА.
СПОРОВЕТЕ НА НИКОЛА ГЕОРГИЕВ

Яни Милчаков
УниБит/Шуменски университет
„Епископ Константин Преславски“

POLEMICS – POETICS – POLITICS.
THE DISPUTES OF NIKOLA GEORGIEV

Yani Milchakov
University of Library Studies and Information Technologies, Sofia
/University of Shumen Konstantin Preslavski

Abstract: If we try to terminologise a polemic unit in Nikola Georgiev's work, we could do this through some imaginary words like polememe or disputandeme. His polemic power could be provoked by a single letter, mistaken by an anonymous writer lacking style; it could deny certain theories, concepts, schools, books, or strip classical or popular literary authorities of their cult status. As a polemist with an almost predatory reader sensitivity and critical precision, Nikola Georgiev can undermine entire philosophical systems in which he has detected even minor inconsistencies, i.e. theories which are vulnerable in rationalist sense, inapplicable to literary science, or simply thickening the immanent cognitive and methodological vagueness.

The present text argues for the reality of Nikola Georgiev's non-institutionalized, 'invisible' school as a radical alternative to the official literary criticism (defined by Georgiev as Timofeev-like, sadly unprofessional approach). At the same time, the text emphasises the special significance of M. Glovinski's "socialist parnassism" magnificently typifying the conjunctural opportunism of the tacit agreement between authorities, writers and intellectuals, typical of the ideological blockade, political delegitimation and moral degradation of the ruling nomenclature East of the Berlin Wall. Finally, the all-pervading polemicism of Nikola Georgiev should be recognized above all in the lesson that the best polemist is one who can argue first of all with himself.

Key words: polemics, argument, debate, socialist parnassism, ideology

От зачеркнатата буква до оборената система

Пред следващите редове, казано с митологична метафорика, се крият една Сцила на чуждия апотеоз и една Харибда на собствената суета. Те дебнат

зад два възможни „погрешни“ прочита в лошия смисъл, който рецептивистиката след Пол де Ман и Харълд Блум влага в термина *misreading* (Блум 1975). Етични мотиви задължават пишещия да увери първо себе си, че няма претенции да създава юбилеен мемоарен апотеоз или интелектуална биография на една изключителна личност. Не го тласка и суетата на съвременник, който се самооблъщава, че точно неговите спомени и свидетелства от общуването с героя на тази *Biographia Literaria* имат някаква по-висока стойност от спомените и свидетелствата на другите. Между другото, в целия бум на (авто)биографистиката като издателски стратегии, пазарни бестселъри и интердисциплинарни изследователски проекти от последните десетилетия прозвуча много важно предупреждение пред читателите и тълкувателите на този поучителен, увлекателен, но и твърде коварен „жанр-протей“. То гласи: „Лъже като очевиден!“.

След това *memento* и недоверието към *verba volant*, „отлитащите думи“ – нека хвърлим поглед и към *scripta manent*. „Оставащите писмена“ в случая оставят и едно документирано до възможния текстологичен минимум свидетелство. Ако отворим притежавания от Никола Георгиев екземпляр от последното издание на „Спомени за княжеското време“ от Добри Ганчев, ще видим критично очертана и ядосано зачеркната от писалката на учения една-единствена буква – „ч“. Вместо нея в полето е отбелязана вярната с оригинала „л“ (Ганчев 2012)¹. Това е поправката в изречението, което описва какво меню може да предложи за вечеря на княз Фердинанд и на свитата му едно „градЛе“ като Орхание! Изглежда, тази отмряла пейоративно-умалителна форма освен в спомените на Добри Ганчев и в „До Чикаго и назад“ на Алеко Константинов² не се среща никъде другаде; някой редактор или коректор безцеремонно я осъвременява и така заслужено си спечелва честта да бъде зачеркнат от един голям учен и свръхвнимателен читател. Най-важна обаче е мотивацията, която Никола Георгиев винаги е изтъквал в завещанието на мемоариста и придворен учител по български език на княз Фердинанд Добри Ганчев. Наред с етичните уговорки и заръки („Да се отвори след 25 години!“) той категорично настоява пред бъдещите си издатели „да се запази слога му“.

Дори този поглед към такава дреболия обаче ни убеждава, че от заглавие „споровете на Никола Георгиев“ трябва да се очаква много малко. На първо място, поради необхватността на темата и титаничността на усилията, които тя изисква. Ако терминологизираме полемичното у него чрез въображаема единица „полемема“ или „диспутандема“, тя може да обхваща една-единствена буква, сбъркана от анонимен безстилник, може да отрича конкретни теории, концепции, школи, книги, да смъква „култовите“ ореоли около класиче-

¹ Става дума за изданието от 2012 г., в предишното издание от 1983 г., под редакцията и обработката на Н. Хайтов, оригиналното „градЛе“ е запазено.

² „И гледаш на тази харта пътя през Ниагара. Че то няма път!.. Тук-там за хатър написано с микроскопически букви по някое градле.“ (Константинов 1893: 56).

ски и модни литературоведски авторитети. Накрая полемистът Никола Георгиев може да срина цели философски системи, в които с дословно хищническа читателска сетивност и критическа точност е разпознал „ахилесови петъци“. В научни категории това означава – уязвими или от общо рационалистско гледище, или неприложими за литературната наука (колкото казаното от К. Попър, Т. Кун, Т. В. Адорно, М. Фуко да усложнява подобна груба прагматика), или съгъстващи и така честата познавателна и методологическа мъгла в нейната работна атмосфера. Блокадите пред познанието за литературата, които налагат в сърцевината, а не в периферията си крочеанство.

Въпреки любезността в обноските, издаващи домашно възпитание „не от мира сего“, деликатните маниери, колегиалното внимание към другите, към идеите им и писаното от тях, Никола Георгиев никога не е водил нито миг безконфликтно съществуване в епистемологичната, професионалната и социалната среда на своята наука. Отдаден без остатък на нейните вечни въпроси, щедър и великодушен до разсипничество в раздаването на своята безгранична ерудиция, откровен, когато споделя своите съмнения и тревоги за всичко, свързано с целите и смисъла на литературознанието, той е пряк, неумолим и безцеремонен, когато се спори за принципите, върху които тази дисциплина трябва да се изгражда с целия неин „блясък и нищета“, какво тя може да говори на хората и как „да оправдае съществуването си от социално гледище“.

Спорове в Системата или спорове със Системата?

Противно на описваните със заслужен укор от Никола Георгиев „бягства на литературоведа“, неговият глас в големите литературни дискусии от 60-те/80-те години на XX век отразява критичния ангажимент на един висок академичен интелект към процесите в българската литература и култура особено ако бегло припомним характеристиките на времето, когато тези дискусии се водят.

Драматични спорове в българската „елитарна“ литературна критика от края на XIX в. до 1944 г. избухват между „стари и млади“, „еротомани и моралисти“, „декаденти и граждански активисти“, „модернисти и реалисти“, „идеолози и *l'art pour l'art* артисти“, „традиционалисти и експериментатори“. Партийни узурпатори инструментализират Ботевата поезия „отляво“ и „отдясно“ в десетилетните бурни препирни „чий е Ботев?“, неофитите на фройдиското учение у нас я редуцират до нейните въображаеми „инцестуални прасцени“ според психоаналитичните директиви и т.н. В тези дебати се включват в амплуа на критици (с крайно несъизмерими критически дарби и демонстрирани страсти), освен възприемания изключително с „имидж“ на критик д-р Кр. Кръстев, най-авторитетните академични философи, филолози и литератори като Б. Цонев, А. Балан, Б. Пенев, М. Арnaudов, Ст. Младенов, Д. Михалчев, Б. Йоцов (при голямата съдържаност на проф. Иван Шишманов в изказванията

на мнения за съвременната му българска литература, особен „жанр“ и ценен документ за културната ситуация в България от началото на XX в. представляват неговите често полемични речи като просвѐтен министър върху въпросите на българската интелигенция, хуманитарното образование и културното строителство).

Въпреки участието на учени, някои от които и с имена в чужбина, дебатите до 1944 г. не засягат проблемите на философската естетика и методологията на литературната интерпретация. При всички погроми и военни катастрофи, при катаклизмите в българския обществен живот и авторитарни заплахи българските учени и литератори спорят в плуралистична култура и полилогична хуманитаристика.

Първ сред академичните полемисти обаче проф. Димитър Михалчев (един от интелектуалните авторитети на преддеветосептемврийска България, към когото Никола Георгиев храни искрена симпатия; не на последно място – и поради „чешката следа“ в неговата биографична траектория) изпитва върху себе си настъпилата след 9-ти септември 1944 г. промяна. Наред с другите забрани, тя изключва и споровете в толерантен дух, равнопоставеността, категориите, аргументационните стратегии и реторичния инструментариум на „чистия“ академизъм *Ex cathedra*. След философския спор на Димитър Михалчев с Тодор Павлов (по думите на Никола Георгиев – „*лапата на българския философски марксизъм*“) върху иначе политически безобидния с утопичните си идеи за славянско културно единство философ, но доста критично възприеман заради проюгославизма и благосклонното си отношение към СССР нестандартен дипломат се стоварват тежки идеологически нападки. Михалчев първо е заклеймен като „идеалист“ и „ремкеанец“ (въпреки отчаяните му опити да обясни, че течение или школа „ремкеанство“ във философията просто няма). После идва като по-зловещ ек от онези години и обвинението, че ръководената от него Академия на науките и изкуствата е „*средище на буржоазни философии и великобългарски национализъм*“.

Много по-различно от сблъсъците на свободни мнения в преддеветосептемврийска България, през 60-те/70-те години в НРБ също се водят литературни дискусии. Те противопоставят вкусовете „за и против свободния стих“; има спорадични пререкания между „физици и лирици“³, фразеологични следи от спора в урбанистично-технократичната линия на „априлската поезия“ у някои

³ Като цяло, слаб български отглас от дискусията от началото на 60-те в „размразената“ за кратко през постсталинския период интелектуална конюнктура в СССР, където освен огромна публицистична (пара)продукция дебатът добива и форми на масови ритуали и декламации на стихове като тези на Б. Слуцки: „Что-то физици в почете.,// Что-то лирики в загоне.// Дело не в сухом разчете,// Дело в мировом законе,// Значит, что-то не раскрыли// Мы, что следовало нам бы!// Значит, слабенькие крылья – // Наши сладенькие ямбы...”

от нейните „отци-основатели“ до късните ѝ подражатели с типичните „антени“, „ретранслатори“, „реактори“, „волтажи“, „мегавати“, „електрони“, „циклотрони“, „турбини“, „юзини“ и пр. фразеологични бутафории в парада на индустриалната модернизация, които обаче са в дискурсивна връзка и с тактически премълчаваното (приписвано) на Сталин авторство на метафората за поетите като „инженери на човешките души“). Първата от двете фундаментални лъжи в официозната лирика на НРБ беше прехласната по „щурчетата на къра“, „звука на батювата окарина“, „ухаещите тезеци земя по мамината мотика“ и „дядовия хайдушки пищов под татювия партизански ямурлук“. Другата възпяваше трясъка от кремиковските линии за студено валцуване, пушеците над Долината на голямата химия и тайнственото писукане на радиосигналите от политналите към Космоса съветски спътници. Имаше и трета – на компромисния „синтез“. Илюстрират я, ако използваме съзнателно една точна и експресивна дума, която е използвал Н. Георгиев в такива случаи, – „гламавщините“ от рода на „сине мой, аз не мразя машините, // но съм тичал с камиш от лико! // Телевизор ми беше сред нивите // едно биволско топло око...“ Оказали се обаче неразчленими в социологически категории, и трите дочакаха безпощадна оценка в следния пасаж в една от книгите на Никола Георгиев (Георгиев 1999: 52), в която не е пощаден абсолютно никой:

Но поврага българската интелигенция, говорим за литература! Само че и там същата фарисейщина. През XX век и особено в годините на Народната република българската столица и българската литература се напълни със селяни и селянчета, които откъм панелените, а често и от „монолитните“ си апартаменти все за корените си спомняха и все за заника на здравия народностен дух се вайкаха. И фарисейщината беше не толкова между битието на тези столични литературни чиновници и писанията им. Лъжата, фалшът и пошлата ретроградност беше в самите им писания.⁴

⁴ Намекът за „корените на селянчетата“ определено визира белетристичните емблеми на „корените“ – едноименния роман и паралелната му „Низина“ на свръхфаворизирания тогава, определено талантлив, напорист в кариерата, но забравен днес Васил Попов. Обявени за най-добри книги в годините на появите си, предговаряни от академици с високи държавно-партийни постове и издавани в отромни тиражи, те бяха наистина образцови в 100%-ово постигнатия баланс между „националната форма“, „социалистическото съдържание“ и „прогресивните художествени тенденции“, които тогава обхващаше името на Габриел Гарсия Маркес, безсмисления етикет „магически реализъм“ и подражанието на „вътрешните монолози“ „ще чакам да съмне и ще ида до фурната, шеснайсе купона си имам и брашно съм си занесла, сама, с торбичката, че да не ме съжаляват и да си рекат, че не мога да си занеса; шеснайсе купона си имам, а до първо число има цели пет дни, а аз мога да взема цели шеснайсе хляба, ама за какво ли ми са, като не мога да ги изям, и жито си имам аз, и никой не знае и не се досеща, че освен онез двесте и четиристиях кила, дето ми дадоха от стопанството, и други си имам, еххе, още оттогаз, като дойде Горския и рече да си дадем житото.“

Покрай „духа на мястото“, донесъл на Иво Андрич през 1961 г. Нобеловата награда, се разгръща спорът между „котловинни и космополитни“; спорят възхитени хвалители на здравия народностен дух“ на „Диви разкази“ и хладно вгледани в техните структурни специфики интерпретатори (вж. Янев 2006); дискутират „структуралисти и импресионисти“... Колкото тези спорове обаче сами по себе си да дават признаци за дезинтеграция на Системата и да сигнализират отстъпление на идеологическото всевластие, те се водят при всички условия, ограничения и рискове, произтичащи от формалния партийно-идеологически монопол върху социалните науки, изкуствата и литературата – една санкция „от горе“, подобно на „случая „Тютюн“ би предрешила незабавно и „правилните“ изводи от дискусиите, и техния край, и бъдещите кариери на дискутиращите. Вярно е, че в сравнение с годините на „ортодоксалния“ сталинизъм, „докладът на Хрущов“ от 1956 г. и неговото васално „априлско“ копие в София слагат край на най-бруталните репресивни практики срещу всякаво интелектуално, творческо и гражданско свободомислие. Всички институции обаче от „културната сфера“ на НРБ, целият тоталитарен арсенал за административен натиск и политически репресии, всички изпробвани в сталинското време символични режими за обществена педагогика, социален контрол и обществена мобилизация са си на местата до 1989 г., а Никола Георгиев обобщава спецификата на този период с изразителните „метафоризирани метонимии“ – *„краката на Живковия режим вече се клатеха – но не и зъбите му.“* (Георгиев 1991а: 167).

Беглият поглед към историческия контекст може да подсказва заключението, че Никола Георгиев пишеше своите книги и статии, учеше на критично мислене своите студенти и вдъхновяваше своята неинституционализирана, „невидима“ школа като радикална алтернатива на официалното (определено от него като „тимофеевско, ще рече тъжно непрофесионално“) литературознание. Това ставаше във време, когато унищожителната – често в буквален смисъл – формула на отношението, практикувано от ленинизма и сталинизма спрямо интелектуалците и творците – *„който не е с нас, е против нас“*, беше заменена от хрущовата неодобрителна, но не и кръвожадна гримаса към проявите на духовна и артистична свобода в „лагера“ – *„който не е с нас, не е с нас“*.

Никога обаче ученият не отстъпи пред каквито и да е компромиси със следващия, последен стадий от съществуването на Режима, който премина под формулата *„който не е против нас, е с нас“*. Това е стадият на „соцпарнасизма“ – между другото, един от любимите шеговити квазипериодизационни термини на Никола Георгиев. Сътворен от Михал Гловински през 1980 г. (Милчаков 2009: 381-419), „соцпарнасизмът“ великолепно типизира конюнктурния опортюнизъм на негласната спогодба между власт, писатели и интелектуалци при идеологическата блокада, политическата делегитимизация и моралната деградация на управляващата на Изток от Стената номенклатура.

Уплашена от „силата на безсилните“ (по Вацлав Хавел), от истината в изречението от писателя Лудвиг Вацулик („2000 думи“ – манифеста на Пражката пролет, – „отправени към работниците, земеделците, служителите, дейците на науката и всички останали“), но най-вече поразена от работническия бунт на „Солидарност“ – бунт на класата, в чието име тя гради демагогията си, властта решава да корумпира творците и хуманитаристите с привилегии и привидности на творческа свобода, вместо да ги контролира, заплашва и санкционира със старите методи.

Ето защо в погледа към годините на съществуване с „единствено вярното и всесилно учение“ и соцреализма, при рисковете от демонизация, банализация или релативизация на злото в моралната равностметка с миналото, грешно борава с понятията самият въпрос, който преди доста време постави един неспокоен телом и духом литератор, днес, за жалост, покойник:

„дисидент ли беше Никола Георгиев?“

– при общото му възприемане именно като такъв в градските и университетските легенди, при неговата „буржоазна“ семейна среда и биография, сред приятелската му компания и близките му хора, с неговата дистанция от официалщината и снобеенето, с критичността му към кухи институции и мними авторитетети, при неговия полиглотизъм и „западничество“, при неизменната му ирония към глупавите властници и овластената глупост, с хапливите бележки по овластения „дървен“ новогвор и т.н.? Само веднъж си позволявам тук, покрай въпроса за дисидентството, да възпроизведа негова реплика от разговор, състоял се в средата на 80-те години. Пишещият тези редове, бивш специализант при доцент Георгиев, в младежката си суета и амбиция да се покаже осведомен по въпросите на наратологията, носи ксерокопие от студията на Любомир Долежел „Семантика на нарацията“, публикувана в полски превод в „Паментник Литерацки“ (В скоби вметнато като щрих към образа на Полша като „най-веселата барака в соцлагера“, в това изключително списание, дори и в условията на военната диктатура, под очите на официално възстановеното след 13 декември 1981 г. с откровеното име Управление за цензура (върху всекидневната битова комуникация – писма, телеграми, телефонни разговори и т.н.) (Раджиковска 1999), и на дотогава функциониращото под оруеловското съкращение GUKPPIW Главно управление за контрол на публикациите и представленията, не пролича нито отстъпление от световното теоретично равнище на тематичните броеве, нито пък смущение от публикуването на „опасно близък“ до Полша чешки политически емигрант с изразявани антисоциалистически възгледи) (Долежел 1985). Био-библиографската бележка информираше, че авторът е „чешки литературен теоретик, който от 1968 г. преподава в различни университети в САЩ и Канада...“ Доцент Георгиев разгърна страниците на Долежел, прочете био-библиографията и възкликна с престорено иронично учудване

сред гъстия дим от цигарата: „Хмм, че чудна работа, чешки теоретик, пък баш от 1968-ма да почне там да преподава!...“ Никола Георгиев отдавна знаеше перипетиите на придобилия слава дълголетен създател на теорията за възможните светове Долежел (Долежел 2008). Въпреки разликата в поколенията, може да се открие доста общо между тях. Освен верността към Школата (Пражка), свързва ги рязката, опърничава и очевидно много важна за „интегритета“ на двамата световни литературоведи неотстъпчивост пред всевъзможните изкушения на професионалната реидентификация. „Културолог?“, „Социален (?) антрополог“?, „Културен (?) антрополог“, „Универсален интелектуалец?“, „(Квази)академичен активист *à la Michel Foucault*, който пред игрите на диегези, дискурси, веридикции и епистеми се легитимира като „археолог“, „картограф“, „публицист“, „търговец или производител на оръжие (в двете значения на „*un armurier*“⁵), „Ангажиран мислител?“, т.е. Сартъров тип, в чиито дух, думи и действия често се случва „ангажиментът“, упражняван най-вече като публична логорея по теми и категории от рода на „световния мир“, „бъдещето на човечеството“ или „конфликтът между поколенията“ постепенно да подчини и накрая да елиминира „мисловността“... – всички тези подвеждащи въпроси от страна на Л. Долежел и Н. Георгиев получават само един отговор – „Не, благодаря! Винаги, само, докрай и с цената на всички рискове филолог-литературовед!“⁶. В случая разликата е, че Долежел решава да бъде чешко-канадски литературовед по света и из „възможните светове“, а Никола Георгиев – български и световен литературовед в България. Тук обаче ненаписаната в свързан вид история на българската литературнотеоретична мисъл стои пред деликатен проблем. Неговата същност може да бъде разбрана в условен аналог с една добре написана и ритмично дописвана история на една голяма национална литературнотеоретична традиция като полската. Тя отдавна се е отказала да „впише“ Роман Ингарден в *sensu stricto* историята на полската литературна наука. Това не е „реваншистка реакция“ на литературоведите. Те, несъмнено, са огорчени и обидени от факта, че самият Ингарден – рядко аполемичен темперамент и чужд на конфликтите като типичен – пренебрежително поставя пред името на литературната теория „така наречената“, а самото име на дисциплината – в кавички (!) (вж. Милчаков 2016). Не е ясно обаче чии традиции продължава ученият.

Представата за текстове на Никола Георгиев, писани нощем, които пълнят тайно чекмедже, е приамвала въображението на мнозина от неговите слушатели, ученици, колеги и почитатели, а отговорът на въпроса за дисидентството

⁵ Много от понятията на големия мислител обаче работят и в друг интерпретаторски контекст; пример за това е книгата на Пламен Шуликов „Иван Пейчев. Стилистика на веридикцията“ (Шуликов 2016).

може да звучи така: „алтернативна култура, алтернативна литература, алтернативна хуманитаристика могат да означават и много повече, и много по-малко от „дисидентска култура, литература и хуманитаристика“. Никога обаче те не са 100%-ово валиден синоним на „дисидентство“. Коректно използвано, това явление и понятие сигнализира само обрата в идейните биографии на бивши комунисти и ортодоксални марксисти, а Никола Георгиев не е такъв – въпреки огромните му и нескривани симпатии към всички бунтове срещу Системата и всички обречени реформаторски опити за нейното „очовечаване“ – Югославия 1948, Унгария 1956, Чехословакия 1968, Полша 1980. Номиналната поява на марксизма като термин и компоненти от аналитичен апарат в негови ранни (Георгиев 1969) и късни работи и в полемики никога не е диктувана от „застраховаща“ реакция „преди 1989“, нито е ограничена от политическа тенденциозност *post factum*, „след 1989“. Тя не се изчерпва с типично дисидентската критика „*Anno Domini 1968*“ и с идейния фермент, който тя добавя в тогавашните дебати за компрометираните институционални практики и геронтократски догматики на „тоталитарно-бюрократизирания марксизъм“ в света на изток от Стената vs култа към „младия Маркс“ и глорификацията на интелектуалния марксизъм на запад от Стената, сякаш генетичното знамение „дете на Сартър“ е дадено не на литератора Пол Пот, а неизвестно кому! Марксистко литературознание (или поне самоопределящо се като такова) обаче е съществувало от края на XIX, през целия XX век; съществува до днес и на запад, и на изток от някогашната Стена. Като литературоведски школи в него личат различни зависимости от лявата политическа и обща интелектуална субкултура, звучат и различни интерпретаторски обертонове. Изследователят на В. Бенямин А. Бжох вярно отбелязва, че

традицията на такъв вид социологическа гледна точка върху изкуството – макар и без да използва модерни политикоикономически понятия – в немската естетическа мисъл и по-конкретно в рефлексията върху литературата не започва нито с Бенямин, нито с Маркс, първообразите ѝ (като „антропологически материализъм“) могат да бъдат забелязани още в XVIII в. “ (Бжох 1999),

да не говорим за съвременните модификации на марксистката идеология в постколониалните и *Gender* студиите с целия техен антидискриминационен патос, в чиято логика жени, деца, сексуални „алтернативни идентичности“, расови, етнически и пр. „другости“ са угнетени класи в марксисткия смисъл на понятието и като такива очакват да бъдат освободени от тиранията на Канона, където доминират различните „евро-фало-вестерн“ центризми на големи и мъртви бели мъже. Не толкова отдавна някои от тях (както и всички литературоведски школи) изпитаха по свой адрес елегантната кавалерска ирония и колегиална критика на Никола Георгиев „Дамите минават първи“ (Георгиев 1991b). Точно той обаче успя да създаде усещането, че за марксизма дори в онези условия може да се говори в дискусивно многогласие, отвъд ритуал-

ните заклинания и цитатния бревиарий на пропагандата. Поне книгите и трагичните обрати в биографиите на литературоведи и хуманитарни мислители като Дьорд Лукач и Валтер Бенямин заслужават този жест на научно внимание и почит към социологическата традиция в интерпретацията на изкуството и художествената литература, към обществения контекст на творбата и нейния възможен прочит в социологически категории, към идеологическите доминанти, социалните типизации, политическите резоньорства на литературните герои и други атрибути на стандартния „марксистки“ анализ с неговата амбиция да бъде синоним на социология на литературата. В скоби казано, думата „десоциализация“ и нейните производни в оценките на нечия поезия или нечий литературен анализ у Никола Георгиев звучат винаги с много осъдителни конотации – веднъж, когато преди 35 години препоръча например Емил Щайгер с неговия емблематичен иманентистки култ към автономията на литературната интерпретация, той не забрави замислено, провокативно и полемично да попита, а спрямо какво, все пак, тази интерпретация трябва да се автономизира, каква е нейната съпоставимост с „неавтономните“ интерпретации и нейните предимства пред тях? Така без тенденциозна войнственост и дидактизъм, а само с една реплика ученият обори едновременно и марксистите, и иманентистите, а не останаха пощадени и посредниците във взаимния им компромис. Пръв сред тях е Дьорд Лукач. Неговата мисъл, че *„в литературата истински социална е формата. Формата прави възможно поетът да съобщи своето преживявяне на другите, на публиката“*, драматично зачерква, все едно дали в ретроспекция или в перспектива, собствената му мрачна „московска“ ортодоксия от 30-те години и преобръща по същество материалисткия фундамент на цялата марксистка естетика. Лукач обаче достига до това прозрение пак следвайки модела на „диалектическите челюсти“ (по описанието на дървения комунистически новогovor, *Lalanguedebois* в прославената книга на Франсоаз Том⁶); значи ли тогава „обратната им диалектическа захапка“, че „естетическо в литературата е само съдържанието“? Интересни примери предлагат и литературоведски биографии, компрометирани от близост с „кафявата“ версия на тоталитарната идеология. Ако се ограничим с три имена на световната литературна мисъл от XX в., то те са Пол де Ман, Пол Рикьор и Волфганг Кайзер. „...Но толкова да не му личи по нищо!“ – обобща Никола Георгиев парадокса между писаното от Кайзер, у когото няма нито ред литературнотеоретичен текст – пряко или косвено свидетелство за нацистките му убеждения и политически ангажменти към режима като активен член на СА още от 1933 г., убеден националсоциалист и важна фигура в културната дипломация на Третия райх – директор на Немския културен институт в Лисабон от 1941 г.

⁶ И след формалния край на „съветологията“ поради номиналното изчерпване на нейния предмет френската изследователска традиция в аналитичната критика на „дървения език“ продължава активно (Delporte 2009).

Никола Георгиев оборва привидно поляризираните интерпретаторски подходи с ясен (за българския читател) пример. Това е кариерата на литературния герой Бай Ганьо „от литературата към живота и обратно“. „Писмовността“ на появата му като герой на цикъл разкази в жанрово неопределима книга последва „устността“ на континуитетите на тези разкази във вицове, има и чисто литературни континуации, екранизации, драматизации и т.н. – и обратно. Ясната теза, че няма никакви „изконни“ бариери пред взаимообратимите преображения и релации между социално и художествено, „филологическо-политическата“ (и полемична във всеки свой ред) есеистика на Никола Георгиев свързва полетата на „филологията“ и „политиката“ по неповторим начин в ерудитски, познавателен и социален смисъл. Освен много горчиви истини за българската съдба и манталитет „политическата филология“ на Никола Георгиев (Милчаков 2012; Георгиев 2008) прогнозира в един специфичен преломен момент – началото на 90-те години – какво може да очаква литературознанието и какво от своя страна обществото може да очаква от „господин Литературоведа“ в новата епоха и в новата Европа. Без маскулинистка (да спестим някои синоними) дискриминация спрямо литературоведките в случая, този господин Литературовед, живял в Ялтенската Източна Европа между Балтийско, Черно и Адриатическо море, е дочакал с облекчена въздишка краха на идеологическия монопол, ликувал е пред вестта за края на партийно-бюрократичния контрол и (авто)цензурата, вкусил е възцаряването на неограничения от нищо интерпретаторски плурализъм. Същевременно обаче господин Литературоведът е усетил много скоро и особената нивелация (ако предпочетем тази дума пред „инфлацията“, която причиняват други фактори, и „девалвацията“, която представлява собствено доброволно обезценяване) на своята професия според цената, която, наред с други стоки, ѝ определя свободният пазар на идеи, знания, думи и книги.

„Симпатиите му към марксизма, доколкото ги носеше, бяха симпатии тъкмо към неговия материализъм.“ – пише Никола Георгиев в трогателния си човешки спомен и безпощаден в описанието на родната политикоинтелектуална конюнктура портрет „Мирослав Янакиев ... и имаше ли той почва у нас“ (Георгиев 2000). В този текст се появява отново ключовата за кариерата на Никола Георгиев дума „точност“. Тя вдъхновява първата му студентска публикация (в съавторство с Иван Добрев) върху „Българско стихознание“ на Мирослав Янакиев; същата дума, но в кавички, му вменяват като литературоведски грях неговите противници в дискусията около „Диви разкази“, а самият Никола Георгиев предпазва пред нейното хипертрофирано разбиране и прилагане със същата иронична възискателност, засвидетелствана в определението към опонентите „сладкодумна критика“.

С жест към сюжетите на позитивисткия биографизъм можем да изследваме влиянието върху Никола Георгиев на първата столица на структуралисткото интелектуално царство – Прага. Той преподава там в навечерието

на „събитията“ (както мъгляво ги евфемизираше новогovorът на съветската пропаганда) и в самия апогей в употребата на понятието „точност на литературната наука“. Категорията „точност“ ни позволява да очертаем условно и научната общност – световна, европейска, източноевропейска, в която също условно възприемаме Никола Георгиев и като човек на своето време и идеи (в Прага недостъпен брой на „Литерарни листи“ от 1967 г. пази и участието му в полемика, в която редакцията го поканва, върху проблемите на академичната славистика).

Като манифест на фразеология, полемична теза, изследователска програма и епистемологична цел „точността“ навлиза в по-обща употреба през 60-те/70-те години до голяма степен благодарение на световната популярност на въпроса на Иржи Леви „Ще бъде ли литературната наука точна наука?“ (Леви 1971)⁷ и серията работи на големия чешки учен върху математическите модели на теорията на стиха (Леви 1969).

Никола Георгиев е пръв сред вдъхновяваните от Мирослав Янакиев в началото на 60-те млади, точни, бунтуващи се и демонстративно „броещи“ различни езикови единици български филолози. Въпреки своя колективен структуралистки ореол сред научната общност и колегиални междуличностни връзки обаче те не формират условно или дословно разбирана школа с обща изследователска програма. Ат. Славов, Н. Георгиев и Ц. Младенов работят през 60-те и 70-те години с ентузиазма, идеалите и апаратите на точността в хуманитарните дисциплини. Те (при водещото място на лингвистиката) се развиват в този период и на Запад, и на Изток в идеологически модернизирания климат – резултат от хрущовото десталинизиращо „размразяване“, франкфуртските ревизии на марксизма, еврокомунизма, реформаторския полъх от Прага, югославския пример на критичните марксисти от „Праксис“ и Корчуланската школа, общото сциентизиране и „репозитивизация“ на социалните науки, настъпило с космическите изследвания, революцията в електронните и биотехнологиите и глобалните комуникации.

Тези процеси обаче имат своите овластени „антагонисти“ в НРБ. Начело с академик Тодор Павлов, те олицетворяват бдителността на „марксистко-ленинската идеологическа стража срещу формализма и буржоазната лъженаука кибернетика“. От друга страна, „точните“ български литературоведи стават мишена и на представителите на друг интелектуален кръг литератори

⁷ За действителен създател на термина и на програмата „Методология на точното литературознание“ е смятан Б. И. Ярхо, живял в СССР през годините 1889 – 1942, а според търсачите на прототипове и литературни митове – по своята изключителна ерудиция – един от биографичните първообрази на Булгаковия Майстор. Манифестната монография обаче, заедно с други текстове на филолога – политически затворник и „спецпоселенец“ в Сибир, където умира – е писана в затвора и през сибирското заточение и публикувана едва през 2006 г. (Ярхо 2006; Шапир 2005: 43-61).

с особено място в тогавашния културен живот. Спорове „за и против структурализма“ през 60-те/70-те години с различни акценти се водят в целия „лагер“ – от застиващия в условията на Брежневата ресталинизация СССР (Басина, Полякова, ред. 1975), в реформаторската и „нормализирана“ след 1968 г. Чехословакия и дори в практически почти освободените от идеологически надзор унгарска (Vilmos1986: 279-92), румънска (Net 1990: 221-274) и полска литературоведска хуманитаристика (под забавното пророкуване „И ти ще станеш структуралист!“ или като „Въпроси към семиотиците“, които в коректен и напълно толерантен тон отправя Хенрик Маркевич – най-видният полски академичен литературен теоретик с международен авторитет и с изповядвано марксистко верую до края на дългия му живот, дори след преживяното от него до границите на оцеляването в сталинските концлагери в Централна Азия, където бива откаран като млад полски комунист (Balcerzan 1973: 1-8; Markiewicz 1989: 189-197).

На литературоведската сцена „от Прага до Владивосток“ спорят със структуралистите повече или по-малко ортодоксални марксисти, изглежда обаче, че с изповядваните си идеи и аргументи в спора споменатият кръг противници на точните структурни методи е характерен, наред с други нейни екзотики, изключително за България от този период. Това е нападателното дилетантство в специфичните проблеми на литературната теория (възприемано тогава също като нонконформизъм) на няколко народопсихолози и есеисти в техните импресии, трепети, болки и тревоги за „котловинната изконност на неуловимото в нашата литература, обречено да посърне в хладината на рационалната рефлексия над проблемите на духа и културата, и да изчезне завинаги сред обезличаващата стихия на космополитната цивилизация“.

...четири десетилетия на Великия български изолационизъм, когато чуждестранното литературознание бе не само чуждо, но и вражески чуждо. Тогава например при разправиите около структурализма в хор бе изречено следното заключение: структуралният анализ няма почва у нас, той може да се прилага към „западни“ произведения, но за нашата литература той е не само чужд, но и кошунствен...(Георгиев 1992)

Оставяме догадките дали в тези носталгични унеси критиците „импресионисти“ и пръв сред тях Тончо Жечев е бил верен на спомените за рустикалната дивяддовска идилия в общата си „консервативно-романтическата“ мисловна нагласа и на още посочените от Никола Георгиев „романтически догматизъм“, „национален изолационизъм“ и „регионализъм“, или прагматично и прозорливо е предусетил официално приближаващия националконсервативен „коренотърсачески“ обрат в „културната сфера“ на НРБ. Самите новатори водят спорове помежду си [както Никола Георгиев предпазва пред фетишизацията на таблиците и цифрите „кой какво брои, как го брои и какво излиза накрая от това броене“ (Георгиев1975)], докато тръгват по напълно

различни научни пътища в различни дисциплини (Георгиев 1972; Куюмджиев 1974: 29).⁸

Така „точните“ български литературоведи, междуременно надхвърлили националните граници биографично-пространствено (като Ат. Славов) или с текстовете и идеите си (като Н. Георгиев), дочакват легитимизацията на структурно-семиотичните методи към 80-те години.

За Никола Георгиев като полемист не са валидни думите за Аристотел, който според Франсис Бейкън установява своята духовна власт в науката най-вече защото срича в заядливи полемки останалите системи, постъпвайки като *„турски султан, който не чувствал своето философско царство в безопасност, докато не унищожил братята си, и се грижел само за това – потомството в нищо да не се съмнява.“*⁹

Никола Георгиев надхвърля вярното, но непълно разбиране за смисъла на дискусията като „жанр“ и „институция“ на литературния живот, която единствена (заедно с почти задължителното в нейния „арсенал“ отворено писмо) позволява „тук и сега“ да видим и чуем спорещите като живи хора с техните художествени вкусове, граждански позиции, морални принципи и политически страсти. Именно дискусията, която драматично разделя литераторите, заедно с манифеста, който патетично ги свързва, ученият винаги е изтъквал с нескривано съжаление сред тежките липси и „значещи отсъствия“ в българската литература и културен живот. Обяснението на тази липса той е търсил в много рядкото у него, но винаги премерено и точно позоваване на някои десоциализиращи, за да не кажем – асоциални! – особености в „националния менталитет“. При всички условности на тази категория, с всички справедливи подозрения спрямо нейната валидност в понятийния апарат на хуманитаристката рефлексия, нейната инструментализация и компрометиране в българските интелектуални традиции и условия, опитът позволява да се твърди, че този възпътен в социални нрави роден менталитет е склонен да отъждествява докрай принципните несъгласия по научни теми и художествени проблеми с възможните мотиви на личната неприязън в нейния пагубен за душата и разума репертоар – от съперническата ревност и кариерно-колегиалната завист до политическата атака срещу опонента.

Точно тук ученият многозначително засвидетелства своя траен интерес към един понякога зловец в прагматиката си литературен жанр, **именно защото синхронният спор с този жанр е невъзможен**, именно защото едната „страна“ в този спор може дори и физически да бъде ликвидирана в изпълнение на „жанра“, или да води дискусията десетилетия по-късно в тиши-

⁸ Задълбочена ретроспекция към полемиката е текстът „Интерпретации на идеологията, идеология на интерпретациите (Върху полемиките в българското литературознание)“ на Боян Манчев (Манчев 1999).

⁹ Цит. по Попиванов, Митев 2013: 14.

ната на прашния архив с разсекретени тайни, но без най-важния дискуснт – авторът, анонимен, псевдонимен или с чин, име, презиме и фамилия. Този мрачен жанр е литературният донос, а неговата персонална емблема, обезсмъртена за вечни времена в Русия с титлата „литературен доносник“ – критикът Фадей Венедиктович Булгарин – се мярка в някои текстове и изказвания на Никола Георгиев¹⁰.

Бледо е да се каже, че в полемиките, които пряко или дискретно засягат методологическите проблеми, ученият създава интерпретаторски контекст на нови литературни произведения и разколебава йерархии в литературния канон. Той деконвенционализира всяка рутина и с богат до неизброимост реторичен инструментариум (от резкия сарказъм, фината ирония до сциентичната строгост и метафизичната рефлексия) сочи ограничеността и рисковете пред всяко говорене, писане и стил на теоретизиране за литературата, което се отклонява от рационалността и вярата в социалния, културния и човешкия смисъл на литературната наука.

С признание за досегашните им тълкувания в българската литературна наука пропускаме фактологията, хронологията и персонологията в дискусиите за „Диви разкази“. Към написаното за тях в студиите на Боян Манчев (Манчев 1999) и Владимир Янев може да се добави много малко и то по-скоро засяга образа и стратегиите на полемиста Никола Георгиев.

На първо място и с поглед към класическата древност на подобна характерологична дилема, не може да получи еднозначен отговор важният въпрос – условно аристотелевски или платоновски полемист е той? Привилегированата позиция на аристотелевския тип в историята на литературоведската рефлексия очертават солидните линии на класическите поетики, структурализма и (донякъде) феноменологията – при ясното елиминиране на всяка оценъчност. Освен реторичните систематизации, поетиката с Платоновски импулси вдъхновява рецептивистото наследство от съвременната Констанцка школа до

¹⁰ Вж. изказването на учения от 16 юли 2001 г. на Кръглата маса „Досиетата на Държавна сигурност в българската култура“ <http://www.slovo.bg/old/litvestnik/130/lv0130003.htm>

Жанрът „литературен донос“ е стар и при цялата му морална неприемливост той представлява патологично инструментализирана, но по същество една от формалните литературно-социологически връзки между автор, текст, „реципиент“, критик и обществена институция. Известно е, че Джакомо Казанова като „щатен информатор“ с хонорар от 15 дуката месечно между 1776 и 1782 г. усърдно донася на Венецианската инквизиция за предпочитани в салонните разговори автори, произведения и теми, за издателските планове на печатниците и за „бунтовен дух“ в една пиеса – (Stefanik 2000: 12-14); 720 страници илюстрират дейността на „литературния доносник“ Фадей Булгарин в изключителното изследване (Рейтблат 1998). Количествено все още необхванатият принос на българските комунистически тайни служби към жанра е документиран у Марангозов (Марангозов 2000).

средновековните „поетрии“, които виждат меда на поезията и нейния смисъл не в строежа, а в нейното въздействие; в нейната линия е и теорията на романтичното „преживяване“ (*Das Erlebnis*). Платоновската поетика по общо мнение увенчават концепциите за диалогизма в книгите на М. М. Бахтин, тя отрича иманентизма, държи на аксиологията, вниква в социалния контекст на литературата сред идеолозите на епохата, и изобщо „слуша и чува“ творбата в диалозите и многогласията на социалното говорене. Съвършено ясно е, че тези грубо, но не и невярно противопоставени линии, и техните дискурсивни модификации могат да обхванат тълкувателя на литературата Никола Георгиев само в много сложни взаимни преплитания.

Обяснението на всепроникващия полемизъм на Никола Георгиев е в нещо, което Б. Манчев съвсем вярно долавя:

Н. Георгиев извежда металитературознанието чрез опозицията (или неразчленеността) между литературата и изследващите я текстове. ...Методологията на металитературоведския проект на Н. Георгиев би могла да се схематизира по следния начин. Първата важна операция представлява извеждането на проблемите и понятията, които ще служат за критерий на систематизацията. Реториката на почти всеки частен текст на Н. Георгиев води към формулиране на позиции, които са по-скоро проблематизиране на позиции – откриване/създаване на проблемни полета, които „разчертават“ епистемологическата повърхност. Над тази теоретическа операция се надгражда метатеоретическата: към изведените позиции се отнасят частните емпирични теории, школи, автори. Следващият етап на систематизирането (което може да бъде и хаотизиращо, тоест дестабилизиращо систематизиране) представлява групирането на „теориите“ по скалата между двата антиномични полюса, като всъщност най-важно е самото идентифициране на полюсите, на крайните възможни, взаимоотричащи се позиции, които полагат и гарантират устойчивостта на цялостната рамка на диспозицията. По този начин завършва изграждането на диспозицията, която е изходна точка на металитературоведския анализ.

Репликата ми към този цитат следва ориентира на думите „опозицията (или неразчленеността) между литературата и изследващите я текстове“ в друг аспект. Пропускам строго ницшеанското разбиране за „танците“ на описателния език при художествените феномени и производния деконструктивистки поглед към темата. Стилното многогласие на всеки анализ на Никола Георгиев не е само израз на таланта на блестящ хуманитарен писател. Свърхспециализиран термин, известен на шепа експерти и битов турцизъм, емоционален изблик и сциентичен словесен разрез, ерудитски коментар и вслушване в простодушно мнение, почит и пародия, тъга и шега в неговите текстове могат да поразжат експресивно по въздействие и незаменяемо по точност единство.

Стилът обаче ни напомня, а Никола Георгиев много пъти е наблягал, и то не само в ерудитско-информиращ контекст, че преди да възникне научна

рефлексия върху литературата, са съществували множество форми за нейното познание, чийто окончателен статут като „декласифицирани единици“ в епистемологичните архиви никога не е сигурен. Появата на термина „литературознание“ през 1842 г. за никого не е културно събитие и знамение, авторът на термина – забравеният философ хегелианец Йохан Карл Фридрих Розенкранц – за никого не е културен герой; днес литературоведски жанр рутинно означава „статия“, „студия“, „монография“ и „сборник със статии, студии и монографии“; на прелома между XVIII и XIX век, когато се създава и терминът „литература“, е означавал преди всичко философски съчинения и части от тежки томовете под перата на Жермен дьо Стал, Кант, Хердер, братя Шлегел, Шелинг, към средата на столетието – на Тен, Дилтай... Още Антифан от Родос към края на V в. пр. Хр. обаче е автор на комедиите „Поезия“ и „Сафона“, а комедиографът Амфис – на „Дитирамб“ – кой се наема да отмери дали като рубрики в литературоведски речник или като интегрално въздействие на текст и спектакъл тези заглавия носят повече познавателна полза на литературоведа?

Полемизмът на Никола Георгиев напомня на всяка литературоведска школа особено в моментите на върховно самоопиянение,

- че загубата на умението да използва тези разнородни инспирации си е само за нейна сметка;
- че стойността на собствената концепция става пропорционално по-висока с допуснатите в собствения текст други интерпретаторски гледни точки и стилове на теоретизиране;
- че еднороден модел на литературоведска рефлексия няма поради спецификата на самата литература като предмет на интерпретация и нейните възможни (хипотетично неизчерпаеми) съпоставимости;
- че с другите може да спори най-добре този, който спори едновременно със себе си.

Всепроникващият полемизъм у Никола Георгиев има един също всепроникващ противник – езиковата патология, диктувана от политически и други доктрини и конюнктури (критиката на политическия език в „Крещящата глухоняма революция“). В неоченимата роля на учения за „завръщането на Чудомир“ например си струва да припомним думите му, че в „разказите на Чудомир намираме първия голям присмех с езиковата патология в историята на нова България.“ Но, както личи от последните интервюта на Професора, самите езикови патологии и пораждащите ги социални дадености далеч не са последни в българската история.

Така отвъд злободневните дилеми на дискусиите и идеологическите конюнктури Никола Георгиев изгражда интегрален хуманизъм на убеждението, основан върху ценностите на литературата и нейните прочити, и отстоява критичния хуманоцентризъм като истинската голяма цел на науката за

литературата. Покрай обясняваната от него някога в препълнената аудитория реторична тетрада „*Docere, Delectare, Movere*“ + „*Persuadere*“, се изкушавам да кажа „хуманизъм на персвазията“, за да предизвикам (при неговата нетърпимост към претенциозни чуждици) ако не неговия полемизъм, то поне писалката му.

Библиография

- Басина, Полякова, ред. 1975:** *Структурализъм: „за“ и „против“*. Под ред. Е. Басина, М. Полякова. Москва: Прогресс, 1975.
- Бжох 1999:** Bzoch, A. *Walter Benjamin a estetyka moderna*. Bratislava, 1999, 76-77.
- Блум 1975:** Bloom, H. *A Map of Misreading*. New York: Oxford University Press, 2003.
- Ганчев 2012:** Ганчев. Д. *Спомени за княжеското време*. София: Захарий Стоянов, 2012.
- Георгиев 1969:** Георгиев. Н. Разноличието на едностранчивостта (критически наблюдения върху методологическата безпътница на съвременното немарксистко литературознание). – В: *Философски и методологически проблеми на съвременния модернизъм и на западното литературознание*. Под ред. на П. Зарев. София: Наука и изкуство, 1969.
- Георгиев 1972:** Георгиев. Н. „Диви разкази“, от гледище на науката, морала и сладкостната критика. – В: *Литературна мисъл*, № 2, 1972, 6.
- Георгиев 1975:** Георгиев, Н. Zarys Wersyfikacji Bulgarskiej от Atanas Sławow (Poetika VIII с приложение таблици, 1974 г.). – В: *Литературна мисъл*, № 4, 1975.
- Георгиев 1991a:** Георгиев, Н. *Нова книга за българския народ*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1991, 167.
- Георгиев 1991b:** Георгиев, Н. Подир сенките на половете. – *Култура*, бр. 31, 1991.
- Георгиев 1992:** Георгиев, Н. Ние и светът – този път в литературознанието. – В: *Името на розата и на тютюна*. Електронно списание LiterNet, 23 юни, 2002 <<http://litenet.bg/publish/ngeorgiev/imeto/nie.htm>>
- Георгиев 1999:** Георгиев, Н. *На повратки в село – или към света? Никола Вапцаров и Николай Марангозов по кръстопътищата на българската литература*. София: Гражданско дружество „Критика“, 1999, 52.
- Георгиев 2000:** Георгиев, Н. Мирослав Янакиев ... и имаше ли той почва у нас. – В: *Култура*, бр. 48, 2000.
- Георгиев 2008:** Георгиев, Н. Интервю с проф. Никола Георгиев. Българските литературоведи са самотници. – В: *Любословие*, т. 8, 2008, 9-13.
- Долежел 1985:** Doležel. L. Semantyka narracji. – *Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskie*. 1985, Tom 76, № 2, 289-310.
- Долежел 2008:** Doležel. L. *Possible Worlds of Fiction and History: The Postmodern Stage*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2010.
- Константинов 1893:** Константинов, А. До Чикаго и назад. – *Български преглед*, кн. 5, 1893, 56.
- Куюмджиев 1974:** Куюмджиев, К. „Диви разкази“, и „точните“, науки“, . В: *Литературна мисъл*, кн. 2, 1974, 29.

- Леви 1969:** Levý, J. Mathematical Aspects of the Theory of Verse. – In: *Statistics and Style*. Ed.by L. Doležel. New York, 1969, 95–112.
- Леви 1971:** Levý, J. Bude: literarní veda exaktní vedou? – V: *Úbor studii*, Praha, 1971.
- Манчев 1999:** Манчев, Б. Интерпретации на идеологията, идеология на интерпретациите (Върху полемиките в българското литературознание). В: Литературна мисъл, № 1, 1999.
- Марангозов 2000:** Марангозов, Ц. Доносът като литературен жанр. – В: *Литературен форум*, № 7-8 (430-431), 2000.
- Милчаков 2009:** Милчаков, Я. Соцреализмът и идеологическата дезинтеграция на режима (1956–1989 г.) – *Соцреалистически канон/ Алтернативен канон. Официално и неофициално в българската литература и култура между 1944 и 1989 г.*, София: НБУ, 2009, 381-419.
- Милчаков, Я.** Прелъстителят и изоставените. Никола Георгиев на 75 години. – В: *Култура*, бр. 40, 23 ноември 2012.
- Милчаков 2016:** Милчаков, Я. Идеали, знаци, истории и илюзии на точността (математически, количествени и статистически методи в литературната наука – край на XIX – началото на XX век) – *Статуите на мисълта. В чест на професор Иван Младенов./The Statues of Thought. In Honorem Professor Ivan Mladenov*. София: Академично издателство „Проф.Марин Дринов“, 323-341.
- Попиванов, Митев 2013:** Попиванов, Б., Митев, П.Е. Предговор. В: *Карл Маркс. Човекът и бъдещето*. София: Изток-Запад, 2013, 14.
- Раджиковска 1999:** Radzikowska, Z. *Z historii walki o wolność słowa w Polsce cenzura w okresie PRL w latach 1981-1987*, Kraków, 1999.
- Рейтблат 1998:** Рейтблат, А. И. Вудок фижлярин. Письма и агентурные записки Ф. И. Булгарина в III отделение. Москва: Новое литературное обозрение, 1998.
- Шапир 1969:** Шапир, М. „Тебе числа и меры нет“: О возможностях и границах „точных методов“ в гуманитарных науках. – *Вопросы языкознания*, 2005, № 1, 43-61.
- Шуликов 2016:** Шуликов, П. *Пейчев. Стилистика на веридикцията*. София: Фабер, 2016.
- Янев 2006:** Янев, В. „Диви разкази“ в българската литературна критика. Електронно списание LiterNet, 8 февруари, 2006 <http://liternet.bg/publish13/v_ianevev/divi.htm>.
- Ярхо 2005:** Ярхо, Б. *Методология точного литературоведения. Избранные статьи по теории литературы*. Москва, 2006.
- Balcerzan 1989:** Balcerzan, E. I ty zostaniesz strukturalistą. – W: *Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja*, № 6 (12), 1973, 1-8.
- Delporte 2009:** Delporte, Ch. *Une histoire de la langue de bois: De Lénine à Sarkozy*. Paris: Flammarion, coll. „Histoire“, 2009.
- Markiewicz 1989:** Markiewicz, H. Pytania do semiotyków (literatury). – W: *Literaturoznawstwo i jego sąsiedztwa*, Warszawa, 1989, 189-197.
- Net 1990:** Net, M. Semiotics in Romania. – In: *The Semiotic Web*, ed. Thomas A. Sebeok, Jean Umiker-Sebeok, Berlin, 1990, p. 221-274.
- Stefanik 2000:** Stefanik, M. Casanova a inkvizicia.- *Historická revue*, № 9, Ročník XI, 2000, 12-14

Vilmos 1986: Vilmos, V. Semiotics in Hungary. – In: *The Semiotic Sphere*, ed. Thomas A. Sebeok, Jean Umiker-Sebeok, New York: Springer, 279-292.